

ТУРИЗМ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-9>

УДК 338.48

**РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПІДВИЩЕНИХ ЕПІДЕМІЧНИХ РИЗИКІВ****DEVELOPMENT OF THE TOURIST SPHERE OF UKRAINE
IN CONDITIONS OF INCREASED EPIDEMIC RISKS****Роїк Оксана Романівна**кандидат економічних наук, асистент,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3617-8068>**Лущик Марія Василівна**кандидат географічних наук, асистент,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5411-348x>**Roik Oksana, Lushchyk Maria**
Lviv Polytechnic National University

У статті розкрито особливості розвитку туристичної сфери України в умовах підвищених епідемічних ризиків. Досліджуються сучасні тенденції функціонування туристичної сфери країни. Визначаються існуючі проблеми розвитку підприємств туристичної сфери в умовах підвищених епідемічних ризиків. Обґрунтовано основні напрями подолання кризових явищ для підприємств туристичної сфери та досягнення ними сталого функціонування. Із використанням досвіду інших країн та міжнародних рекомендацій запропоновано заходи щодо міжсекторальної взаємодії, спрямованої на сприяння прискоренню відновлення цієї сфери в умовах підвищених епідемічних ризиків.

Ключові слова: туризм, туристичні потоки, карантинні обмеження, епідемічні ризики, пандемія, Covid-19, розвиток туристичної сфери.

В статье раскрыты особенности развития туристической сферы Украины в условиях повышенных эпидемических рисков. Исследуются современные тенденции функционирования туристической сферы страны. Определяются существующие проблемы развития предприятий туристической сферы в условиях повышенных эпидемических рисков. Обоснованы основные направления преодоления кризисных явлений для предприятий туристической сферы и достижения ими устойчивого функционирования. Предложены меры по межсекторного взаимодействия с использованием опыта других стран и международных рекомендаций, что направлены на содействие ускорению восстановления этой сферы в условиях повышенных эпидемических рисков.

Ключевые слова: туризм, туристические потоки, карантин, эпидемические риски, пандемия, Covid-19, развитие туристической сферы.

The article examines the main problems of the tourism sphere of Ukraine, which arouses as a result of the introduction of measures to overcome the coronavirus pandemic in the world and in Ukraine in particular. Using the experience of other countries and international recommendations, measures for intersectoral cooperation in the context of increased epidemic risks are proposed. The article reveals the peculiarities of the development of the tourist sphere of Ukraine in the conditions of increased epidemic risks. Modern tendencies of functioning of the tourist sphere of the country are investigated. The tourism sector is suffering on a global scale due to the implementation of measures to overcome the coronavirus pandemic and the uncertainty of further development of the situation. According to various scenarios, in 2020 the volume of international tourist arrivals is expected to fall by 58-78% compared to last year. According to experts, the recovery of demand to the level of 2019 will take at least two years. According to experts, the sphere of tourist services of the corona crisis period will be characterized by giving

consumers priority in terms of: choice of shorter rest periods, predominance of individual movement and individual accommodation, choice of health, sea and rural tourism. The existing problems of development of the enterprises of the sphere of tourism in the conditions of the increased epidemic risks are defined. The main directions of overcoming the crisis phenomena for the enterprises of the tourist sphere and their achievement of sustainable functioning are substantiated. Restrictions on travel imposed by states to prevent the spread of COVID-19, falling incomes due to the economic crisis and recession potentially increase the demand for leisure within Ukraine. Domestic tourism is the main driver of preservation and revival of the industry in the face of anti-epidemic restrictions. It needs to prepare regional strategies for stimulating the development of tourism and recreation in post-quarantine conditions in attractive regions for domestic tourism, in all regions without exception to ensure the revision of the relevant sections in the approved regional development strategies taking into account the tasks.

Keywords: tourism, tourist flows, quarantine restrictions, epidemic risks, pandemic, Covid-19, tourism development.

Постановка проблеми. Нині туризм продовжує бути визначальною галуззю національної економіки з точки зору забезпечення економічного зростання, так як сприяє підвищенню національного доходу і покращенню платіжного балансу, а також активізує ефект мультиплікатора – сприяє підвищенню конкурентоспроможності країни. Визнання зростаючої ролі туризму щодо створення нових робочих місць, скорочення бідності, розвитку малого бізнесу, а також підвищення темпів економічного зростання знаходить свій прояв у формуванні стратегій розвитку туризму, як в розвинутих країнах, так і країнах, що розвиваються.

Розгортання у глобальному масштабі пандемії коронавірусу негативно вплинуло на всі сфери життя людства. Туризм є одним із тих секторів всесвітньої економіки, що постраждав найбільше у зв'язку з обмеженнями на пересування. Як наслідок, вивчення теоретичних і практичних питань стабілізації функціонування туристичної сфери, запобігання негативного впливу карантинних обмежень та подальшого забезпечення стійкості галузі є не просто актуальним, а першочерговими завданнями у сучасних динамічних змінах економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні теоретичні аспекти діяльності туристичної сфери висвітлено у працях таких учених, як: Ворошилова Г.О., Гоблик-Маркович Н.М., Горін Г.О., Жаліло Я.А., Шацька З.Я., Світлична В.Ю. та інші. Зокрема досліджені основні проблеми туристичної сфери України, які виникли внаслідок запровадження превентивних заходів щодо подолання пандемії коронавірусу в світі та Україні. Однак сьогодні окремі питання щодо подолання негативних явищ у туристичній сфері і досі залишаються невирішеними та потребують подальшого вивчення в умовах підвищених епідемічних ризиків.

Постановка завдання. Метою роботи виступає дослідження питань стабілізації функціонування туристичної сфери в умо-

вах карантинних обмежень з використанням досвіду інших країн та міжнародних рекомендацій, а також обґрунтувати заходи щодо сприяння прискоренню відновлення цієї сфери в умовах підвищених епідемічних ризиків.

Вклад основного матеріалу дослідження. Пандемія коронавірусу COVID-19 – це найбільше випробування, з яким зіткнувся світ із часів Другої світової війни Криза матиме серйозні наслідки в глобальній економіці, при цьому згідно зі звітом МВФ, прогнозоване падіння ВВП з квітня 2020 року в Україні сягне позначки 7,7 % [3].

Ряд міжнародних організацій, зокрема МВФ, Всесвітній банк, ОЕСР, опублікували свої економічні прогнози щодо наслідків кризи COVID-19 для світової економіки. У таблиці нижче наведено основні прогнозовані показники, викладені у цьому звіті. Згідно з цим звітом, у 2020 році прогнозується падіння ВВП в Україні до рівня 7,7 %, при цьому рівень безробіття сягне 10 %. Очікується зниження рівня інфляції у 2020 році як в Україні, так і в усьому світі. За оцінками звіту, як Україна, так і решта світу, зможуть відновити свій економічний стан уже у 2021 році, проте повністю компенсувати негативні наслідки, завдані у 2020 році, неможливо. Прогнозується, що міжнародна економіка зможе досягти стану 2020 року тільки у 2022 році [8].

Існують доволі різні оцінки щодо подальшого відновлення глобальної економіки – від V-подібного сценарію, що передбачає відновлення економіки рівня 2019 року вже у 2021 році, до більш тривалого відновлення та навіть довгострокової рецесії [3].

У 2019 число міжнародних туристів досягло 1,5 мільярда людей, що на 4 відсотки більше, ніж у 2018 році. Це рекордний показник за десятирічний період, протягом якого темпи зростання туризму були швидшими, ніж світової економіки в цілому. Ще 8,8 млрд. ос. зареєстровано як внутрішні туристи. Туристична

Таблиця 1

Прогнози щодо основних економічних показників у 2019–2021 рр.

	ВВП (% змін р/р)			Інфляція (% змін р/р)			Безробіття (% робочої сили)		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Світ	2,9	-3,0	5,8	3,6	3,0	3,3	-	-	-
Європейський Союз	1,7	-7,1	4,8	1,4	0,6	1,2	-	-	-
Країни Європи, що розвиваються	2,1	-5,2	4,2	6,5	5,1	5,0	-	-	-
Росія	1,3	-5,5	3,5	4,5	3,1	2,9	4,6	4,9	4,8
Польща	4,1	-4,6	4,2	2,3	3,2	2,6	3,3	9,9	8,0
Білорусія	1,2	-6,0	3,5	5,6	5,6	5,6	0,3	2,3	1,8
Україна	3,2	-7,7	3,6	7,9	4,5	7,2	8,5	10,0	9,3

Джерело: складено за даними [3]

сфера забезпечила експорт в розмірі 1,5 трлн дол. США, і в ній був зайнятий кожен десятий житель планети [8].

Туризм зупинився в середині березня 2020 року. У перші місяці року число міжнародних туристів скоротилося на 56 %, а в травні – на 98 %. Це призвело до втрати майже 320 млрд дол. США у вигляді експорту, що більш ніж втричі перевищує втрати за весь період глобальної економічної кризи 2009 року [9].

Перспективні сценарії вказують на можливе скорочення числа туристів і надходжень від міжнародного туризму на 58- 78 % протягом усього року залежно від темпів поширення пандемії, тривалості дії обмежень на поїздки і процесу поступового відкриття кордонів, який вже почався, але подальший розвиток якого залишається невизначеним такий серйозний удар може привести до скорочення числа міжнародних туристів на 850 мільйонів – 1,1 мільярда чоловік і втрати від 910 млрд. дол. США до 1,2 трлн дол. США у вигляді експортних надходжень від туризму, що поставить під загрозу безпосередньо в секторі туризму від 100 до 120 мільйонів робочих місць [9]. Попереду ще багато проблем, включаючи невідому динаміку розвитку пандемії і то, як відновиться довіра споживачів. Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду, обсяг світової економіки в 2020 році різко скоротиться – на 4,9 %, хоча очікується, що в 2021 році прогноз покращиться [3]. Хоча країни і міжнародні організації здійснили ряд заходів з метою пом'якшити соціально-економічні наслідки COVID-19 і стимулювати відновлення туризму, масштаби кризи вимагають додаткових зусиль і постійної підтримки [8]

Вплив пандемії на зайнятність в туризмі є значним. На португальському острові Мадейра

45 % економічно активних громадян були або безробітними, або в середині липня відправлені в неоплачувану відпустку. В Угорщині в період з березня по квітень в секторі комерційного розміщення та громадського харчування були втрачені 41 500 робочих місць, що становить трохи менше 23 % від загальної кількості втрачених робочих місць. На Ямайці, де зв'язок туризму з іншими галузями економіки дуже тісні, близько 300 000 чоловік втратили роботу в результаті введення заходів ізоляції, включаючи закриття аеропортів, в країнах Карибського басейну.

Уряди країн відразу відреагували на необхідність мінімізувати економічні наслідки пандемії COVID-19, узявши за основу два загальні підходи з опанування ситуації: перший підхід направлений на забезпечення доступних кредитних ліній для бізнесу, а другий – на відтермінування сплати боргових і податкових зобов'язань. Наприклад, Сейшельські Острови і Еквадор відклали терміни сплати спеціальних податків в секторі туризму, а Кенія, Південна Африка, Китай, Литва, Португалія, Польща та Іспанія надали кошти підприємствам, які постраждали від пандемії, у вигляді спеціальних фондів, моделі гарантійного фонду на оплату дорожніх витрат, субсидій або спільного фінансування витрат на відкладені або відмінені. У Швейцарії установи щодо готельного кредитування надали існуючим клієнтам відстрочку амортизації на термін до одного року, а також фінансує інвестиції клієнтів, які фінансували їх за рахунок грошового потоку протягом останніх двох років, а грузинські банки оголосили про реструктуризацію боргу для всіх фізичних осіб, але особливо для туристичних компаній.

В Україні сьогодні спостерігається значне відставання у темпах впровадження заходів

на підтримку туристичного сектора, що ставить під серйозну загрозу конкурентоспроможність галузі на глобальному ринку протягом прогнозованого періоду відновлення впродовж 2021 року.

Частка туризму в загальній економіці України є темою поглиблених дискусій і складає, згідно з офіційною статистикою, близько 3–4% ВВП, що значно нижче міжнародного середнього показника (який дорівнює 10%). Відтак туризм практично не береться до уваги при формуванні економічної політики на національному рівні. Однак останні дані від міжнародних структур (перш за все Всесвітньої туристичної організації ООН, ЮНВТО) визначили цю частку на рівні близько 9% ВВП України [9]. Це дає підстави вважати цей показник набагато важливішим для української економіки, аніж раніше.

Туристичний потенціал України відображають показники прямого і загального внеску туризму у валовий внутрішній продукт, у зайнятість, частку доходів і витрат на туризм в експорті та імпорті країни відповідно (табл. 2). Так, внесок прямих надходжень від туризму у виробництво ВВП за 2012–2019 рр. зменшився з 2,03% до 1,52% [6]. Аналогічна тенденція спостерігається і за часткою загального внеску туризму у ВВП (за всіма складовими структури ВВП), яка склала 5,6% у 2019 р. проти 7,5% у 2012 р., що свідчить про низьку ефективність туристичної сфери та низький рівень використання туристичних ресурсів.

Згідно з даними Державної служби статистики України динаміка туристичних потоків зазнала значних змін впродовж 2011–2019 рр. (рис. 1).

Якщо в динаміці кількість громадян, які виїжджали за кордон, суттєво змінилася за

аналізований період. Зокрема, кількість громадян, які виїжджали за кордон, за аналізований період зросла у 4,5 % з 1250068 ос. у 2011 р. до 5524866 ос. у 2019 р. Негативна тенденція спостерігається серед іноземних громадян, які відвідали Україну: найбільший спад відвідувань припав на 2014–2017 рр., (зменшення на 51,5% іноземних туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р., ще на 2,2% у 2017 р. порівняно з 2014 р.), що було пов'язано з нестабільною політичною ситуацією в країні. Проте, починаючи з 2018 р. кількість іноземних туристів значно зросла – з 39605 ос. у 2017 р. до 86840 ос. у 2019 р. Щодо внутрішнього туризму, то як видно з рис.1, протягом 2011-2019 рр. число внутрішніх туристів дещо зменшилося з 715638 ос. у 2011 р. до 520391 ос. у 2019 р. [2]

Проаналізувавши рис. 1, ми бачимо, що оцінка динаміки туристичних потоків свідчить про те, що протягом 2011–2019 рр. мали місце негативні тенденції щодо розвитку туризму, а саме спостерігався спад в'їзного туристичного потоку, який призвів до створення негативного сальдо туристичних потоків протягом 2015–2017 рр.

В Україні акцентується увага саме на виїзному туризмі, через це кількість людей, що від'їжджають із країни, значно перевищує кількість тих, що відвідують нашу країну, це один із чинників, що має негативний вплив на формування бюджету країни. Оцінюючи поточну організацію туристичної сфери України, можна стверджувати, що на світовому ринку туристичних послуг вона є незадовільною та неконкурентоспроможною.

Незначний внесок туристичної галузі у ВВП України, незначна частка експортних надходжень від туризму, збільшення витрат туристичних суб'єктів на послуги сторонніх

Таблиця 2

Соціально-економічні показники туристичної діяльності в Україні

	2012	2014	2016	2017	2018
Прямий внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	29	30	22	29	35
Частка прямого внеску туризму у ВВП, %	2,03	2,04	1,41	1,47	1,52
Загальний внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	105,1	111,3	86,6	109,1	128,5
Частка загального внеску туризму у ВВП, %	7,5	7,6	5,5	5,5	5,6
Прямий внесок туризму в зайнятість, тис.ос.	382,4	368,0	224,1	213,4	247,2
Частка прямого внеску туризму в зайнятість, %	1,9	1,8	1,2	1,3	1,3
Загальний внесок туризму в зайнятість, тис. ос.	1417,6	1388,3	879,3	809,8	923,1
Частка загального внеску туризму в зайнятість, %	7,0	6,8	4,9	4,9	5,0
Капіталовкладення в туризм, млрд. грн.	6,5	5,8	5,0	5,3	5,7
Частка капіталовкладень в туризм, %	2,4	2,3	2,2	2,0	1,9
Частка доходів від туризму в загальному експорті країни, %	6,9	7,3	3,5	2,1	2,2
Частка витрат в туризм в загальному імпорті країни, %	5,5	6,5	7,8	10,8	10,5

Джерело: складено за даними [6]

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків в Україні за 2010–2019 рр.

Джерело: складено за даними [2]

організацій, що беруть участь у створенні туристичного продукту, скорочення потоку іноземних туристів – лише частина проблем ринку туристичних послуг в країні. Єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму – це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України та її регіонів [7].

Що стосується наслідків пандемії COVID-19 у сфері туризму, то Україна перебуває у відносно кращій ситуації, ніж більшість країн, оскільки тут частка внутрішнього та виїзного туризму значно перевищує показники вхідного потоку. Український туризм не отримав швидкого системного реагування з боку уряду у вигляді впровадження можливих заходів на підтримку туристичної галузі, якщо порівнювати із середнім реагуванням і типами заходів, запроваджених урядами сусідніх країн і країн-членів ЄС. Це ще більше ускладнює положення малого та середнього бізнесу, який працює у сфері туризму [1].

Загалом туристична сфера в Україні за період карантину втратила близько 1,5 млрд. грн. По всій країні закрито понад 7000 турагенцій. Для туристичних суб'єктів ризики були саме у податках на землю та нежитлову нерухомість, оскільки майже увесь туристичний бізнес побудований на великій кількості землі [5].

Наприкінці квітня на розгляд до Верховної Ради був поданий законопроект № 3377 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу». Документом передбачалось [4]:

1) звільнити операції з надання туристичних послуг від сплати: податку на додану вартість; податку на прибуток та ЄСВ; земельного податку та податку на нежитлову нерухомість;

2) скасувати туристичний збір до кінця 2020 року;

3) ввести податкові пільги на оплату оренди та землю державної та комунальної власності.

Даний законопроект був прийнятий у першому читанні, проте жодна із перерахованих правок в результаті не увійшла до кінцевого варіанту тексту. Як виявилось пільги будуть діяти не до кінця карантину, а лише на один місяць послаблення.

Запропоновані представниками туристичної сфери правки та пропозиції у результаті були перенесені у схожий за назвою та своєю метою законопроект 3379 про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій. Однак, на відміну від попереднього, цей документ так і не був ухвалений. Тому наслідки від браку підтримки з боку держави та податкових послаблень для галузі можуть бути найдраматичніші та може призвести до банкрутства багато підприємств.

Однак, окрім зазначеного законопроекту, що має вирішити нагальні проблеми галузі,

країні завжди бракувало більш масштабного документу – стратегії розвитку галузі. Така стратегія має стосуватися не лише шляхів виходу із кризи, а й просування України як туристичної країни.

Іншою важливою проблемою є відсутність діалогу між представниками туристичного бізнесу та владою. Тому часто виявляється, що новоприйняті закони не вирішують реальних проблем галузей або вирішують їх лише частково. Отже, період виходу з карантину може стати хорошою можливістю не лише для вирішення нагальних питань, а й для розгортання серйозної експертної дискусії про реальні потреби туристичної сфери.

Розвиток туристичної сфери в умовах підвищених епідемічних ризиків виявив необхідність переосмислення структури економіки туризму в інтересах підвищення конкурентоспроможності та зміцнення потенціалу протидії. Для цього необхідно реалізувати наступні заходи [3]:

- прийняти нові політичні рамки, більш сприятливі для створення надійної і стабільної ділового середовища;

- підтримати розвиток інфраструктури туризму і системи якісних послуг, які дозволяють розвивати інші суміжні галузі і полегшують процес інвестування для місцевих підприємств;

- забезпечити альтернативні джерела доходу для залежних від туризму підприємствам з метою зміцнення їх потенціалу протидії кризам;

- інвестувати кошти в освіту та професійне навчання, в тому числі жінок, у всіх областях з метою сприяння створенню гідних робочих місць і підвищення життєстійкості, наприклад, в розвиток мовних навичок;

- створити всеосяжну модель – продуктивні зв'язки між сектором туризму та іншими галузями економіки, особливо транспортним і торговим секторами, за допомогою різних товарів і послуг;

- диверсифікувати ринки, розширювати асортимент продукції і вирішувати питання, пов'язані з сезонністю, а також сприяти забезпеченню цілорічного попиту;

- зміцнити взаємозв'язок між поліпшенням транспортної пов'язаності і туризмом та посилити транспортну інфраструктуру в якості фактора, що дозволяє направити розвиток сфери туризму шляхом досягнення більшої стабільності та відкритості;

- підвищити інтерес відвідувачів, забезпечуючи отримання ними нового досвіду, в тому

числі пов'язаний з вивченням об'єктів культурної спадщини і форм культурного самовираження, а також творчих галузей;

- сприяти розвитку внутрішнього і регіонального туризму, де це можливо;

- переорієнтувати професійні вміння та навички з метою диверсифікації за рамки туризму і забезпечити «розумне поєднання секторів» в тих місцях, де туризм став єдиним видом економічної діяльності;

- підвищити загальну конкурентоспроможність туристичних підприємств і прискорити процес формалізації сектора, а також створити для галузі системи раннього попередження на базі оцінок ризиків компаній і туристичних напрямків.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, сучасний етап світогосподарського розвитку характеризується посиленням уваги до розвитку туризму як катализатора соціально-економічних перетворень. Внаслідок переходу з кінця 80-х років ХХ ст. від масового стандартизованого до масового диференційованого туризму, у світі спостерігається утворення нових туристичних підприємств, збільшення обсягу виробництва туристичного продукту. Для багатьох країн міжнародний туризм є важливим джерелом валютних надходжень, однією з провідних статей формування ВВП. Виходячи з того, що внаслідок дії кумулятивного ефекту, загальний вклад туризму у ВВП (особливо в сегменті міжнародного туризму), є значно вищим у порівнянні з прямим вкладом у ВВП (як на рівні країн, так і на міжнародному рівні), можна зробити висновок, що туристична сфера продовжить бути визначальною з точки зору забезпечення економічного зростання як в розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються.

Історично склалося так, що туризм продемонстрував активну здатність адаптуватися, впроваджувати інновації і відновлюватися після потрясінь. Однак у нинішній безпрецедентній ситуації потрібні нові підходи, а також рішучі багаторівневі заходів реагування та міцні партнерські зв'язки.

Останні тенденції в Європі показують, що відкриття кордонів і туристична діяльність не обходяться без ризиків, оскільки в деяких місцях це призвело до зростання числа інфекцій, результатом чого стало введення урядами нових локальних обмежень.

Зараз вживаються заходи з метою усунення безпосередніх соціально-економічних наслідків COVID-19 для туризму і прискорення від-

новного процесу, з тим щоб зберегти джерела коштів для існування мільйонів людей, але в той же час ця криза надає сектору можливість трансформуватися і стати більш життєздатним, інклюзивним та стабільним.

Така трансформація має на увазі, що на чільне місце при розвитку туризму необхідно ставити благополуччя людей, налагоджувати

міцні партнерські зв'язки з урядами, приватним сектором, громадянами та міжнародною спільнотою з метою більш ефективного планування і регулювання туризму і створювати системи вимірювання для оцінки впливу цього сектора на економіку, суспільство і навколишнє середовище і для належного керівництва стратегічної і практичної діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Головка А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Київ, 2019. 29 с.
2. Головне управління статистики в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.12.2020).
3. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні (Оновлення до документу «дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»). URL: <https://ntoukraine.org> (дата звернення: 21.09.2020).
4. Постанова КМУ від 27.05.2020 р. «Програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryadzatverdiv-z-dooprasuvannyam-programu-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19> (дата звернення: 21.09.2020).
5. Світлична В.Ю. Туристична сфера: пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень. *Комунальне господарство міст*. 2020. Том 5. Випуск 158. С. 24–31. DOI 10.33042/2522-1809-2020-5-158-24-31
6. Світовий атлас даних [World Data Atlas]. Retrieved from: <https://knoema.ru/atlas> (accessed 14 January 2020).
7. Шацька З.Я., Акульшин М.І. Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери туризму в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 699–705.
8. The Travel & Tourism Competitiveness Report. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (accessed 14 January 2020).
9. UNWTO, «Cultural Tourism & COVID-19», 2020. Retrieved from: <https://www.unwto.org/cultural-tourism-covid-19> (accessed 14 January 2020).

REFERENCES:

1. Zhalilo, Ya.A., Kovalivska, S.V., Filipenko, A.O., Khiminetz, V.V., Golovka, A.A. (2019) Shhodo rozvytku turyzmu v ukrai'ni v umovah pidvyshhenykh epidemichnykh ryzykiv: Analitychna zapyska Nacional'nogo instytutu stratehichnykh doslidzhen' [Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks: Analytical note of the National Institute for Strategic Studies]. Kyiv, 29 p. (in Ukrainian)
2. Holovne upravlinnia statystyky v Ukrainy [The Main Department of Statistics in Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
3. Pandemija COVID-19 ta i'i' naslidky u sferi turyzmu v Ukrai'ni (Onovlennja do dokumentu «dorozhnja karta konkurentospromozhnogo rozvytku sfery turyzmu v Ukrai'ni») [COVID-19 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine (Update to the document «Roadmap for competitive development of tourism in Ukraine»)]. Retrieved from: <https://ntoukraine.org> (in Ukrainian)
4. Postanova KМУ vid 27.05.2020 r. «Programa stymuljuvannja ekonomiky dlja podolannja naslidkiv epidemii' Covid-19» [Resolution of the Cabinet of Ministers of 27.05.2020 «Economic stimulus program to overcome the consequences of the Covid-19 epidemic»]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-zdooprasuvannyam-programu-stimulyuvannya-ekonomikidlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19> (in Ukrainian)
5. Svitlychna, V. (2020) Turystychna sfera: poshuk shljahiv podolannja kryzy v umovah global'nyh karantynnykh obmezhen' [Tourist sphere: search for ways to overcome the crisis in the condition of global quarantine restrictions]. *Municipal utilities*, vol. 5(158), pp. 24–31. DOI 10.33042/2522-1809-2020-5-158-24-31 (in Ukrainian)
6. Svitovyy atlas danykh [World Data Atlas]. Retrieved from: <https://knoema.ru/atlas> (in Ukrainian)
7. Shatskaya, Z.Y., Akulshin, M.I. (2018) Aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku sfery turyzmu v Ukrai'ni [Current problems and prospects for the development of tourism in Ukraine]. *Economy and society*, issue 19, pp. 699–705. (in Ukrainian)
8. Zvit pro konkurentospromozhnist' podorozhej ta turyzmu [The Travel & Tourism Competitiveness Report]. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf
9. UNWTO, «Kul'turnyj turyzm ta COVID-19» [UNWTO, «Cultural Tourism & COVID-19»], 2020. Retrieved from: <https://www.unwto.org/cultural-tourism-covid-19>